

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.5.5>

БОЛЬШАКОВ Д. К.

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИТРАТ
НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ****RESEARCH METHODOLOGY OF THE INSTITUTE OF COSTS
FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE IN CIVIL JURISDICTION**

Статтю присвячено дослідженню сутності методології в контексті ефективності застосування інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві. Окреслено різні за рівнем складності методи, що мають загальнонауковий, загальноправовий і спеціально-правовий характер, які взаємодіють між собою, доповнюють один одного та спрямовані на досягнення мети дослідження. Обґрунтовано необхідність комплексного використання методів наукового пізнання, за допомогою яких можна всебічно дослідити інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві.

Акцентовано, що якість дослідження проблем, пов'язаних з визначенням юридичної природи, порядком обчислення, сплати та компенсації витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі залежить насамперед від правильного використання засобів наукового пошуку. Зроблено висновок, що використання ефективної методології є запорукою одержання об'єктивної та достовірної інформації про предмет дослідження. Встановлено, що вихідною методологічною засадою загальнотеоретичного аналізу інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві є принципи наукового пізнання, а призначенням методології – організація процесу пізнання, забезпечення умов і можливостей для розкриття певних аспектів сутності предмета дослідження.

Констатовано, що методологія дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві – це сукупність певних методологічних принципів, концептуальних методологічних підходів, конкретних методів, окремих способів (приймів) дослідження теоретичної основи та правової регламентації цього інституту, характеристики його міжнародно-правових стандартів, визначення поняття, розкриття його правової природи, виокремлення видів витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, та визначення їх розміру.

Ключові слова: правосуддя, професійна правнича допомога, методологія, методи наукового пізнання, цивільне судочинство, судові витрати.

The article is devoted to the study of the essence of the methodology in the context of the effectiveness of using the institution of costs for professional legal assistance in civil proceedings. Methods of different levels of complexity are outlined, having a general scientific, general legal and special legal character, which interact with each other, complement each other and aimed at achieving the goal of the research. The need for

the complex use of scientific knowledge methods, with the help of which it is possible to comprehensively investigate the institution of costs for professional legal assistance in civil proceedings, is substantiated.

It is emphasized that the quality of the research of problems related to the determination of the legal nature, the procedure for calculating, paying and compensating the costs of professional legal assistance in the civil process depends primarily on the correct use of scientific research tools. It is concluded that the use of an effective methodology is the key to obtaining objective and reliable information about the subject of research. It is established that the basic methodological basis of the general theoretical analysis of the institute of costs for professional legal assistance in civil proceedings are the principles of scientific knowledge, and the purpose of the methodology is the organization of the process of knowledge, providing conditions and opportunities for revealing certain aspects of the essence of the subject of research.

It is noted that the research methodology of the institute of costs for professional legal assistance in civil proceedings is a set of certain methodological principles, conceptual methodological approaches, specific methods, separate methods (techniques) of researching the theoretical basis and legal regulation of this institute, characteristics of its international legal standards, definitions concepts, disclosure of its legal nature, identification of types of expenses for professional legal assistance in civil proceedings, and determination of their size.

Key words: justice, professional legal assistance, methodology, methods of scientific knowledge, civil proceedings, court costs.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України права та свободи людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України) [1]. Основною ознакою правової держави є захист цивільних прав, що покладено законом на різні органи державної влади та громадські організації. Судові належить важлива роль в здійсненні захисту цивільних прав. Розгляд і вирішення судами цивільних справ складає особливий вид державної діяльності – правосуддя у цивільних справах.

Держава витрачає грошові кошти на здійснення вказаної діяльності, що виділяються з Державного бюджету України. До них відносяться витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема витрати на професійну правничу допомогу. Також існують інші витрати, пов'язані, зокрема, з фінансовою підтримкою технічного забезпечення у сфері вдосконалення законодавства, підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату. Певна їх частина, у передбачених законом випадках, покладається на осіб, які беруть участь у справі.

Відтак актуальним вбачається виокремлення оптимального комплексу методологічних підходів, принципів, методів, способів (прийомів), за допомогою яких можна всебічно дослідити інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, зокрема і методологічного характеру, були предметом дослідження таких провідних учених, як О. Антонюк, С. Бичкова, С. Богля, М. Бородін, Є. Васьковський, І. Гелецька, В. Заборовський, В. Кройтор, В. Комаров, В. Личко, Л. Островська, К. Пашенко, Н. Сакара, Д. Сірош, В. Скиба, Г. Тріпульський, О. Угриновська, С. Устюшенко, Г. Чурпіта, К. Шмотін, Ю. Шрамко та ін.

Комплексне дослідження методологічних підходів, принципів, методів, способів (прийомів), за допомогою яких можна всебічно дослідити інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві є досить актуальним і має велике значення як для теорії цивільного процесуального права України, так і для судової практики й фінансової діяльності держави. Викладені вище положення і визначили вибір теми цього дослідження.

Дослідження витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві вимагає, передусім, вирішення низки питань методологічного характеру, а також потребує належного методологічного забезпечення з метою пошуку проблем в реалізації цього права та напрацювання найоптимальніших способів їх усунення.

Попри актуальність піднятої нами теми, окремі аспекти методології дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві залишаються не розкритими.

З огляду на це **метою** статті є розкриття сутності методології дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві відповідно до специфіки об'єкта пізнання.

Виклад основного матеріалу. Правова (професійна правнича) допомога в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи за плату або безоплатно. Витрати на професійну правничу допомогу становлять найбільшу питому вагу серед витрат, пов'язаних із розглядом справи.

Дослідження проблем, пов'язаних з визначенням юридичної природи, порядком обчислення, сплати та компенсації витрат на професійну правничу допомогу в цивільному процесі потребує використання комплексу різноманітних методів наукового пізнання.

Будь-яке наукове дослідження передбачає застосування певних методів і розроблення відповідної методики комплексного їх вивчення, адже проблема визначення методології є однією з основних у науково-дослідній діяльності, її правильне розв'язання має важливе теоретичне і практичне значення.

Методологію дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві варто розпочати з визначення понять «метод» і «методологія».

Метод – це спосіб практичної і теоретичної діяльності, зумовлений закономірностями руху об'єктивної дійсності й спрямований на оволодіння нею [2, с. 289]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «метод» як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, прийом або систему прийомів, спосіб дії, боротьби тощо [3, с. 522].

Методологія – це вчення про наукові методи пізнання та перетворення світу та сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки її пізнання [3, с. 522]. З філософської точки зору методологія трактується як система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [4, с. 250].

Щодо розуміння поняття методології та визначення її структурних елементів у юридичній науці немає єдності думок. Термін «методологія» застосовується у двох основних смислових значеннях: методологія – як система певних способів і прийомів, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності; методологія як вчення про цю систему або загальна теорія методу.

Вчені-правознавці правову методологію визначають як сукупність підходів, принципів, методів забезпечує правильне застосування понять і категорій у пізнанні, відображає специфіку процесу пізнання, орієнтує суб'єкт пізнання на те, як його необхідно проводити: які та в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного поняття – джерел права, необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватись, як потрібно застосовувати у пізнанні теоретико-поняттєвий апарат, визначаючи найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини. як систему певних компонентів – світорозуміння і фундаментальних загальнотеоретичних концепцій, загальних філософських законів та категорій, загальних і конкретно наукових методів, або ж як систему взаємообумовлених принципів, законів, категорій та похідних від них засобів (способів) наукової і практичної діяльності.

У вузькому розумінні методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [5].

Відтак, в основу юридичної методології покладено світоглядні принципи і методи права [6, с. 41].

Методологічний підхід визначає основний напрям дослідження об'єкта, тобто сприяє розкриттю юридичної природи інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві в процесі дослідження. Своєю чергою, якість дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві залежить насамперед від правильного використання засобів наукового пошуку. Використання ж ефективної методології є запорукою одержання об'єктивної та достовірної інформації про предмет дослідження, з огляду на особливість якого, методологія передбачає поєднання як загальнонаукових, загальноправових (діалектичний, історичний, формально-логічний, формально-юридичний, функціонально-правовий, порівняльного, системного і комплексного аналізу та ін.), так і спеціально-правових методів, які взаємодіють між собою, доповнюють один одного й спрямовані на досягнення визначеної мети дослідження.

Відтак, вихідною методологічною засадою загальнотеоретичного аналізу інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві є принципи наукового пізнання, а призначенням методології – організація процесу пізнання, забезпечення умов і можливостей для розкриття певних аспектів сутності предмета дослідження.

Своєю чергою, методологія дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві – це сукупність певних методологічних принципів, концептуальних методологічних підходів, конкретних методів, окремих способів (прийомів) дослідження теоретичної основи та правової регламентації цього інституту, характеристики його

міжнародно-правових стандартів, визначення поняття, розкриття його правової природи, виокремлення видів витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, та визначення їх розміру.

З огляду на викладене вище доцільним вбачається виокремлення методів наукового пізнання, які сприяли визначенню сутності та змісту інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві.

Методи наукового пізнання класифікуються науковцями за різними критеріями. Досліджуючи інститут витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві, варто застосовувати як загальнонаукові методи, притаманні усім суспільним наукам, так і спеціально-наукові методи.

Так, діалектичний метод сприяв дослідженню інституту витрат на професійну правничу допомогу в розвитку та з урахуванням загальних законів пізнання, сприяв розгляду питання його виникнення, формування, функціонування.

В процесі дослідження встановлено, що інститут правової допомоги пройшов тривалий та складний шлях розвитку. На всіх етапах історичного розвитку простежувалася тенденція «відносної безоплатності адвокатури».

Дослідження всіх складників явищ і процесів в єдності та взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємодії стало можливим завдяки системному методу, який сприяв вивченню явища правової допомоги як конституційного права, гарантованого кожному державою, в процесі реалізації якого учасники судового розгляду несуть відповідні витрати на послуги своїх представників – адвокатів. Системний метод дав можливість виявити закономірності становлення інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві.

Попри те, що право на відшкодування витрат закріплено в усіх процесуальних кодексах, а граничний розмір компенсації таких витрат законом не обмежений, розмір витрат підлягає доказуванню, а право на їхнє відшкодування не є абсолютним [7].

За допомогою структурно-функціонального методу охарактеризовано досліджувані явища і процеси як структурні складники єдиної системи, зокрема надано загальну характеристику інституту витрат на професійну правничу допомогу та визначити поняття забезпечення права особи на професійну правничу допомогу, однією з основних гарантій забезпечення якого є компенсація витрат на професійну правничу допомогу.

Історичний метод дозволив дослідити становлення інституту витрат на професійну правничу допомогу впродовж періоду незалежності України з урахуванням європейських підходів до здійснення правосуддя і формування незалежної гілки судової влади, що вплинули на його зміст і сутність.

Застосування герменевтичного методу дало змогу тлумачити такі правові категорії, як «правова допомога», «право на правничу допомогу», «витрати на професійну правничу допомогу» та інші, а також з'ясувати офіційне тлумачення змісту відповідних правових норм органами судової влади (Верховним Судом, Конституційним Судом України, вищими спеціалізованими судами України), що, своєю чергою, сприяє ефективному наданню професійної правової допомоги.

Метод узагальнення сприяв визначенню множини понять і результатів, які вибудувалися в процесі дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу. Завдячуючи цьому методу розроблено власні концептуальні положення, зокрема встановлено, що витрати сторін цивільного процесу на професійну правничу допомогу – це плата за надані юридичні послуги, розмір і порядок оплати яких визначається умовами договору про надання правової допомоги.

Компаративістський (порівняльно-правовий) метод сприяв дослідженню оптимального співвідношення вітчизняного та світового досвіду становлення інституту витрат на професійну правничу допомогу. У результаті такого порівняльного аналізу сформульовано висновок, що в розвинутих демократичних державах системи надання правової допомоги максимально відповідають положенням Загальної декларації прав людини, Європейської Конвенції про захист прав людини, Міжнародному пакту про громадянські та політичні права, практиці Комітету ООН з прав людини і практиці Європейського Суду з прав людини.

На підставі умовиводу як методологічної форми мислення, сформульовано висновок, що можливість отримати компенсацію витрат на правову допомогу є важливим засобом забезпечення доступу до правосуддя.

У ході дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу використовувалися й інші методи наукового пізнання, зокрема аналізу та синтезу, індукції та дедукції тощо.

Методи аналізу та синтезу взаємопов'язані, тому в дослідженні їх використовують одночасно.

Так, аналіз як метод наукового пізнання сприяв вивченню низки законодавчих актів, якими гарантовано право на професійну правничу допомогу в Україні, відшкодування витрат на неї та визначення їх розміру. Встановлено, що чинним процесуальним законодавством передбачено, зокрема, можливість відшкодування витрат на правничу допомогу. Принцип свободи договору відповідно до ст. 627 Цивільного кодексу України дає можливість його сторонам на власний розсуд визначати умови договору, зокрема і щодо визначення розміру витрат (ч. 1 ст. 632 ЦК України) [8].

За допомогою синтезу як методу з'ясовано особливості законодавчого регулювання питання витрат на професійну правничу допомогу. Так, відповідно до ч. 2 ст. 137 Цивільного процесуального кодексу України витрати на професійну правничу допомогу – це гонорар адвоката та витрати адвоката, понесені у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків [9]. Оплатна правова допомога надається адвокатами на підставі договорів про надання правової допомоги, де, зокрема, визначається порядок обчислення гонорару адвоката, підстави для зміни його розміру, порядок сплати, умови повернення тощо.

Спеціально-правовий метод аналізу сприяв вивченню поняття забезпечення права на професійну правничу допомогу в різних співвідношеннях, виокремленню найбільш суттєвих ознак, властивостей, зв'язків.

Метод індукції дозволив сформулювати власне визначення поняття правової допомоги на підставі дослідження відповідних дефініцій, розроблених вченими. Професійна правова допомога – це надання правових послуг юристами, спрямована на реалізацію норм права з метою покращення правового становища громадян. Право на правничу допомогу – гарантована Конституцією України можливість одержати правові послуги.

В ході дослідження встановлено, що правова допомога є різною за змістом, обсягом і формами. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати.

На відміну від індукції, дедукції характерний протилежний рух думки, що ґрунтується на загальному судженні. За допомогою дедукції проаналізовано судовий підхід щодо можливості відшкодування витрат на правову допомогу.

Формально-юридичний метод застосовано для з'ясування правових засад інституту витрат на професійну правничу допомогу, зокрема встановлено, що чинне правове регулювання обчислення витрат на правову допомогу має відповідати загальним принципам цивільного права.

Порівняльно-правовий метод наукового пізнання використовувався для здійснення порівняної характеристики інституту витрат на професійну правничу допомогу залежно від реформування судової системи.

Всебічному дослідженню інституту витрат на професійну правничу допомогу сприяло також використання інших методів наукового пізнання, що дали змогу встановити цілісну картину виникнення, становлення та розвитку цього інституту.

Відтак, в основу методології дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві покладено методологічні принципи, що визначають напрями обраного предмета дослідження, а саме:

- принцип об'єктивності, коли визнається сам факт існування інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як закріплений на законодавчому рівні;
- принцип причинності означає, що витрати на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві мають причинно-наслідковий зв'язок;
- принцип раціональності та доказовості наукових положень, тобто коли знання, отримані в ході проведення дослідження, мають бути суспільно корисними;
- принцип відтворюваності, яким передбачено, що будь-який факт, отриманий в ході дослідження, повинен бути відтворений у теоретичних висновках або ж у дослідженнях інших науковців;
- принцип теоретичності – висвітлення вченими інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві в своїх наукових працях;
- принцип системності, тобто визначення інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві як сукупності пов'язаних між собою за певними законами і принципами елементів;
- принцип критичності вимагає, щоб будь-яке твердження чи наукова гіпотеза були піддані дослідником сумніву, а отримані ним в ході проведення дослідження висновки не визнавалися єдиними й безпомилковими (все підтверджується чи спростовується практикою).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що методологія виступає концептуальною основою наукових досліджень, сприяє пізнанню досліджуваного явища, розкриттю його сутності, змісту та особливостей. Методологія дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві характеризується низкою різних методів, прийомів і способів пізнання. Об'єктивне, повне і всебічне дослідження інституту витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві передбачає застосування всіх наявних методологічних підходів.

Методологічний базис дослідження спрямовано на отримання відповідних науково обґрунтованих висновків, що передбачає застосування взаємопов'язаних різних за рівнем складності методів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Філософський словник / за ред. члена-кор. АН УРСР В. І. Шинкарука. К., 1973. 600 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2014. 1440 с.
4. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев. Москва : Сов. энцикл., 1983. 840 с.
5. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 18–24.
6. Тимченко С. М., Бостан С. К., Легуша С. М. та ін. Актуальні проблеми теорії держави і права : навч. посіб. 2-ге вид., стер. К. : КНТ, 2008. Ч. I. 288 с.
7. Кравцова Т. Відшкодування витрат на правничу допомогу в цивільному процесі: хто платить адвокату в суді. 2019. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/reimbursement_of_legal_services_costs_in_civil_proceedings/
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Редакція від 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>